

НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА М. Б. ПЕТРОВА (до 60-річчя від дня народження)

УДК 94(477)(092)

С. А. Копилов, В. С. Степанков

*Лише згоряючи,
світлим іншим*

МИКОЛА БОРИСОВИЧ ПЕТРОВ: УЧЕНИЙ, ПЕДАГОГ, ОСОБИСТІТЬ. ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК, ТАЛАНОВИТИЙ ПЕДАГОГ

У статті проаналізовано основні віхи життя й наукової творчості М.Б. Петрова.

Ключові слова: *М.Б. Петров, історія, історіографія, джерела, вчений, Кам'янець.*

Уперше побачив світ 25 грудня 1952 р. у с. Сирватинці, Смотрицького району (тепер Городоцький), що на Хмельниччині, в сім'ї Леоніди й Бориса Петрових. Щасливі батьки нарекли хлопчика Миколою, оскільки за декілька днів до його народження українці споконвічно відзначали свято дуже шанованого ними св. Миколи. Зростав добрим, слухняним, життєрадісним і допитливим. Змалку літ відзначався щирістю вчинків, працелюбністю (пильнував домашню птицю), скромністю й невибагливістю. З бажанням ходив до школи. Навчався (переважно на відмінно) Микола спочатку у Сирватинецькій початковій школі, потім у Завадинецькій восьмирічці та Великояромірській загальноосвітній середній школі, яку закінчив 1969 р. Найбільш яскраво здібності юнака рол явилися у вивченні історії й літератури, гарно малював, захоплювався поезією (писав вірші).

Допомагаючи батькам у виконанні різноманітних робіт у колгоспі, а також порати домашнє господарство, Микола одночасно проходив й допризовну підготовку в сусідньому селі Велика Левада та в морській школі ДОСААФ м. Хмельницького. На перших порах після отримання атестата зрілості мріяв стати художником. Тому у 1970 р. вступив на підготовче відділення Московського університету мистецтв (заочна форма), куди щомісячно надсилав 30 робіт, виконаних олівцем, аквареллю й маслом, які отримували високі оцінки, проте не судилося. Навчався у названому закладі лише майже рік. Внаслідок призиву на військову службу змушений був його припинити. Водночас продовжував кохатися в поезії. З 1971 по 1973 рр. проходив військову службу у збройних силах СРСР

(м. Калінінград, Російська Федерація) на посадах молодшого командного складу, за яку отримав чимало подяк. Після її закінчення вступив на історичний факультет Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту (1973 р.) (нині Національний університет імені Івана Огієнка), навчання на якому швидко поклонило його. Найкраще імпонували дисципліни, що торкалися сторінок давньої, середньовічної й ранньомодерної історії України. Було і в кого навчатися: це – провідні викладачі факультету професори Л.А. Коваленко та П.Ф. Лаптін, доценти І.І. Винокур, П.Ф. Щербина, А.О. Копилов, О.Д. Степенко, М.Ф. Довгань та інші. Саме вони посприяли тому, аби в Миколи пробудилося й швидко зростало щире захоплення історією Кам'янця-Подільського, якому залишався вірним до останнього дня свого життя. Щорічно брав участь у спостереженнях за земляними роботами, що проводилися для прокладання комунікацій у межах території Старого міста і Старого замку, здійснював археологічні розвідки в околицях Кам'янця, вивчав архівні матеріали про його минуле. Активно працював у гуртку з історії України, виступав з доповідями на регіональних і республіканських студентських наукових конференціях (Дніпропетровськ, 1977 р.). Набирався досвіду проведення археологічних розкопок, працюючи кожного літа (з 1974 р.) у складі факультетської археологічної експедиції (керівник проф. І.І.Винокур), яка досліджувала поселення II-XIII ст. н.е. у Бакоті, Конилівцях, Великій Слободі, Баговиці, Міцівцях, Старій Ушиці, Пижівцях, Рудківцях та в інших подільських містечках і селах. Окрім методики проведення розкопок й обробки археологічного матеріалу навчався також виконувати усі креслярські роботи, замальовувати археологічні знахідки, в чому йому пригодився хист до образотворчого мистецтва. Воднораз активно допомагав факультету в оформленні його інтер'єру, не залишався осторонь громадської роботи. Як один з кращих студентів, 1975 р. у складі студентського будівельного загону їздив до Болгарії.

У 1977 р., після закінчення навчання, як обдарований випускник, залишається працювати на факультеті на посаді ст. лаборанта кафедри історії СРСР і УРСР. В цьому ж році одружився з коханою дівчиною Інною, разом з якою створив щасливу сім'ю. Окрім обов'язків ст. лаборанта, займався науковою та навчальною роботою. Проводив семінарські й практичні заняття у студентів історичного факультету з історії СРСР та УРСР та зі слухачами підготовчого відділення.

Наукова і педагогічна робота, археологічні експедиції, праця в архівах, участь в наукових конференціях – ось коло напрямів діяльності майбутнього вченого наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. Чимало зусиль М. Петров доклав для збагачення навчально-методичної бази факультету. Так, на чолі з такими викладачами як І.І. Винокур, Б.М. Кушнір і А.Ф. Гуцал, спільно з працівниками історичного факультету І.І. Щегельським, В.П. Мегеєм і В.І. Козлюком облаштував археологічну лабораторію, створював шкільний кабінет історії й кабінет наочних посібників тощо.

Виготовив чимало унаочнень (схем, таблиць, карт) з різних історичних дисциплін та з німецької мови.

Разом з І.І. Винокуром, А.Ф. Гуцаєм і В.П. Мегеєм щорічно працював над виконанням археологічних звітів за діяльність археологічної експедиції, брав безпосередню участь (збір матеріалів по окремих населених пунктах Хмельницької області і виготовлення ілюстрацій) у підготовці видання довідника з археології України (Хмельницька, Чернівецька і Закарпатська області, 1984 р.), виконав ілюстрації до книги І.І. Винокура «Історія Лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя» (Київ-Одеса, 1985 р.) й до інших наукових видань.

У 1979 р. з'явилася перша публікація («Исследование Бакотского селения») Миколи Борисовича у збірнику «Археологические исследования» у співавторстві з І.І. Винокуром та В.П. Мегеєм. Як науковий співробітник, молодий дослідник брав активну участь у спільних археологічних експедиціях Кам'янець-Подільського педагогічного інституту з Інститутом археології АН УРСР та Ермітажу, які вивчали пам'ятки рубезу і перших століть н.е. в Подністров'ї. Завдяки цим дослідженням і творчій співпраці з відомими вченими, збагачувалося його фахове світобачення як археолога, здобувся цінний досвід наукової праці.

У 1983 р. вступив на денну форму навчання до аспірантури Інституту археології АН УРСР (нині Інститут археології НАН України). Доречно зауважити, що ще наприкінці 70-х рр. окреслилася тема наукового дослідження на межі археології й історії – «Історична топографія Кам'янця-Подільського XII-XVIII ст.». З того часу почали з'являтися статті, присвячені її окремим аспектам, праці у збірниках матеріалів і тез наукових та історико-краєзнавчих конференцій, окремі брошури. Кандидатську дисертацію Микола Борисович виконував під керівництвом академіка П.П. Толочка. Великою радістю для аспіранта першого року навчання стало народження 8 березня 1984 р. сина Михайла. Саме в ті часи доля судила йому познайомитися з такими відомими тоді й нині дослідниками історії України як академік В.А. Смолій (тоді доктор історичних наук), член-кореспондент Ф.П. Шевченко, доктор історичних наук, професор М.І. Брайчевський (перший рецензент дисертації у відділі), доктори історичних наук М.І. Кучера та Г.І. Івакін (рецензенти дисертації у відділі), доктор історичних наук, професор Б.О. Тимошук (перший опонент дисертації), доктори історичних наук, професори Я.Р. Дашкевич, О.М. Подградська, Ю.А. Мицик, М.М. Кучинко, кандидати іст. наук Я.Е. Боровський, С.Р. Кілієвич, Г.Г. Мезенцева, С.А. Беяєва (офіційний опонент дисертації) й іншими. За три роки навчання в аспірантурі вдалося зібрати чималый археологічний матеріал і значну кількість писемних джерел в історичних архівах міст Кам'янця-Подільського, Москви, Ленінграду (нині Санкт-Петербург) й Києва, наукових бібліотеках ім. В. Вернадського (Київ) та ім. В. Стефаніка (Львів), Москви і Санкт-Петербурга з середньовічної та ранньої нової історії Кам'янця-Подільського. У 1986 р. успішно закінчив аспіран-

туру. 24 грудня 1987 блискуче захистив кандидатську дисертацію у спеціалізованій Раді Інституту археології АН УРСР.

З кінця 1986 до 1990 рр. М.Б. Петров займав посади асистента і ст. викладача кафедри історії СРСР та УРСР Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, яку очолював доктор історичних наук, професор І.І. Винокур. Наприкінці 80-х рр. громадсько-політичне життя в Україні вирувало. Відбувалося реформування освіти і, в першу чергу, вищих навчальних закладів гуманітарного профілю. Не залишився осторонь цього процесу і Кам'янець-Подільський педагогічний інститут. Саме наприкінці 1990 р. на історичному факультеті утворюється кафедра історії України, завідуючому якої призначається М.Б. Петров. На цій посаді сповна проявилися кращі риси його вдачі: совісність, доброта, виваженість, мудрість, прозорливість, інтелігентність, уміння ладити з колегами й студентами, тонкий доброзичливий гумор, самокритичність, здатність до компромісів. Саме під керівництвом М.Б. Петрова відбулося становлення кафедри, яка в середині першого десятиріччя ХХІ ст. стала однією з провідних в університеті. Тому не випадково він ще тричі обирався на цю посаду. У 1995 р. йому присвоюється вчене звання доцента. Вагомі успіхи в науковій та педагогічній діяльності стали підставою для обрання М.Б. Петрова Вченою радою університету (грудень 2002 р.) на посаду професора. В останній рік його життя (2008) кафедра історії України перетворилася у колектив з великим науковим потенціалом. На ній працювали: академік НАН України В.А. Смолій, доктор історичних наук, професор О.П. Реєнт, доктор історичних наук, професор В.М. Даниленко, академік УАПН, професор О.М. Завальнюк (ректор), професори А.Г. Філінюк, О.М. Федьков (проректор), В.І. Якубовський; кандидати історичних наук, доценти: А.Ф. Суровий, С.В. Трубочанінов, Е.М. Мельник, В.С. Лозовий, О.Б. Комарніцький (помічник ректора), В.В. Газін, С.В. Олійник; кандидати історичних наук, старші викладачі А.А. Заводовський (проректор з виховної роботи), А.Б. Задорожнюк, асистенти В.В. Степанков, В.Б. Стецюк, І.А. Найчук, С.А. Сидорук. Навчалися також аспіранти. Всі викладачі кафедри працювали над темами докторських чи кандидатських дисертацій, монографіями, посібниками, методичними порадами з навчальних дисциплін, читання яких забезпечувала кафедра. Чимало уваги приділяв М.Б. Петров належній діяльності аспірантури.

Проаналізувавши творчий доробок М.Б. Петрова (який на осінь 2008 р. склав близько 200 праць), можна визначити три провідні напрями наукового пошуку. Перший із них – ключовий, – пов'язаний з історією Кам'янця-Подільського ХІІ–ХVІІІ ст., другий – з історією міст та містечок Поділля і Волині епохи середньовіччя й раннього нового часу і третій – з історіографічною спадщиною дослідників, котрі вивчали подільські та волинські старожитності. Провідне місце у наукових дослідженнях посідає історія Кам'янця-Подільського епохи середньовіччя та раннього модерної доби. Її він почав вивчати ще з кінця 70-х рр. ХХ ст. й

продовжував до останнього дня свого життя (2 жовтня 2008 р.). Він підготував рукопис фундаментального монографічного дослідження «Місто Кам'янець-Подільський в 30-х рр. XV–XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Миське і замкове управління (37,8 др. арк.), яке не встиг опублікувати. Дякуючи щиросердю викладачів і студентів історичного факультету, громадян міста й Кам'янець-Подільського району, Кам'янець-Подільської міської ради (голова М.Є. Сіماشкевич) та Кам'янець-Подільської районної державної адміністрації (голова М.Д. Желізник), воно побачило світ після його смерті – у травні 2012 р.

На основі археологічних джерел М.Б. Петрова ще у 80-х рр. дійшов висновків, що Кам'янець є унікальним українським містом часів Галицько-Волинської держави, а його першопочатки пов'язані з рубежем XII–XIII ст. Саме в ці часи поселення почало формуватися як поселення міського типу з притаманними складовими соціально-топографічними частинами – дитинцем, посадом і приміськими околицями, хоча до кінця цей процес не завершився. Ця концепція була розвинута у таких працях 90-х рр. XX ст. як «До початку історії Кам'янця-Подільського», «Про час виникнення Кам'янця: погляд дослідників», «Про час заснування Кам'янця-Подільського: дискусійний аспект» та в інших, написаних у співпраці з І. Винокуром. Вона знайшла підтвердження у віднайдених матеріалах археологічної експедиції (А. Гуцал, В. Мегей, П. Болтанюк й ін.), проведеної влітку 2012 р. з метою дослідження Вірменського бастиону.

Вивчаючи початкові етапи становлення Кам'янця, вчений провів археологічні обстеження міста та його околиць в радіусі до 8 км. Ним зафіксовано трипільські поселення в урочищах Татариска, Кубачівка, Зіньковецьке поле, Цибулівка, Руські і Польські фільварки та майже в усіх кварталах Старого міста; городище скіфського часу (VII–IV ст. до н.е.) в урочищі Зіньковецьке поле; пам'ятки черняхівської культури II–V ст. н.е. у Ботанічному саду, в парку Танкістів, в урочищі Татариски, на хуторі Козак; антські пам'ятки VI–VII ст. у парку Танкістів, Ботанічному саду, в передмісті Біланівка; 6 поселень XII–XIII ст. в урочищах Татариски, Підзамче, Довжоцький ліс, Біланівка, Руські фільварки, Цибулівка. Культурних нашарувань I–III ст. н.е. в межах Старого міста, а також на території Старого замку не виявлено. Отже, дослідження М. Петрова підтвердили думку відомого дослідника історії Поділля Ю. Сіцінського про те, що «в Кам'янці і його околиці не знайдено ніяких монументальних слідів стародавнього поселення, давність якого би сягала II ст. Не знайдено тут ніяких окопів, побудувань, похоронів і т. ін. Знахідки же монет і інших речей часів римських в Кам'янці чи в його околицях нічого не кажуть» про існування міста. М.Б. Петров вивчав й питання щодо найдавнішої писемної згадки про місто. Говорячи про 1228 р., історик стверджував, що вказані літописні свідчення про Кам'янець можна трактувати двояко. З одного боку, вони пов'язуються з Кам'янцем у Пониззі,

а з іншого – із Кам'янцем на Волині. Щодо дати 1362 р., то він вважав її найбільш достовірною по відношенню до Кам'янця на Поділлі, сформованого уже як міста.

Чимало уваги М.Петров приділяв дослідженню середньовічної історії Кам'янця-Подільського. Він вивчав соціо- та «націєтографію» міста, вірменський храм св. Миколи, його економічну історію та інші аспекти. Зокрема, досліджуючи становище міської торгівлі, автор зазначав, що в XV-XVII ст. Кам'янець досяг у цій сфері економічного життя високого рівня розвитку і конкурував не лише з великими містами України, а й Європи та Сходу. Саме на основі писемних джерел XV-XVIII ст. він охарактеризував операції купівлі-продажу в місті, багатогранність ринкових відносин, чималий асортимент товарів, які заповнювали кам'янецький ринок, ціни на них, грошові одиниці та багато інших аспектів торговельного спрямування, які з одного боку були характерними для багатьох українських, європейських і східних міст, а з іншого – робили Кам'янець самобутнім і неповторним, який привертав та привертатиме до себе увагу дослідників різних країн. Історик з'ясував, що торговельні гостинці тягнулися з Кам'янця до Польщі, Угорщини, Литви, Білорусії, Московської держави, Молдови, Туреччини, Вірменії, Грузії, Іраку, Ірану, Персії та інших держав. Саме в ті часи кам'янецька зовнішня торгівля досягла апогею свого розвитку. Разом з тим автор слушно зауважував, що наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. вона перебувала в стані кризи, з якої уповільненими темпами виходила майже до кінця XVIII ст. Економічного становища міста вчений торкнувся і в праці «Розвиток Кам'янця-Подільського у XVIII ст. та його вплив на історичну топографію міста». Водночас продовжував вивчати еволюцію торгівлі, ремесел, промислів і сільськогосподарського виробництва та особливості їх відображення в територіальній історії міста.

Помітне місце у науковому пошуку займало висвітлення демографічних, соціальних й етнічних процесів Кам'янця-Подільського XV–XVIII ст. Автор справедливо підкреслював той факт, що в ті часи у ньому проживали різні етнічні громади, кожна з яких залишала свою культурну спадщину. З-поміж них детальніше досліджувалася історія вірменської та польської громад. А ось життя української громади, – на його думку, – майже не привертало уваги науковців. Не випадково саме їй він присвятив ряд розвідок, в яких переконливо довів, що власне українське населення було корінним і найдавнішим у місті, а його історична спадщина є не менш багатою аніж інших громад. Дослідник з'ясував, що в середовищі української громади, котра мала самоврядування ще з 70-х рр. XIV ст., існували свої норми суду й управління, відповідна соціальна стратифікація, власні побут, культура, світобачення й звичаї тощо. Найважливіші заходи, що торкалися функціонування міста, його оборони, зведення навколо нього оборонних укріплень, будівництво адміністративних, житлових і господарських споруд, відбудова після стихійних лих і т.п., проводилися українцями спільно з вірменами, литовцями, поляками та представни-

ками інших етнічних груп, котрі тут проживали. Разом з тим, як засвідчують результати дослідження М. Петрова, нерідко спостерігалися прояви неприязні до українського населення з боку представників польської адміністрації Кам'янця: війтів, бурмистрів, лавників, старост та інших, що спонукало його неодноразово у пошуках справедливості звертатися до польських королів. Останні надавали привілеї українській громаді на її самостійне функціонування у 1460, 1491, 1549, 1553, 1555, 1557, 1658 та у 1669 рр. Однак, незважаючи на них, у 1670 р. самоврядування української громади було ліквідовано і її життя відтепер підпорядковувалося польському самоврядуванню.

Цікаві міркування висловив М.Б. Петров і з проблеми міських землеволодінь та сільськогосподарських занять жителів міста, яке до нього науковцями майже не досліджувалося. Вчений переконливо довів, що цей аспект господарського життя кам'янчан не був чимось особливим у тогочасній епосі. Подібне явище спостерігалось не лише у містах Галичини, Волині, Київщини, але і в усієї Європи. Хоча в економічному житті Кам'янця сільськогосподарське виробництво стало його невід'ємною складовою частиною, однак воно, як з'ясував дослідник, не переважало торгівлі й ремесел. На основі багатой джерельної бази історик вперше в історіографії у комплексі успішно вивчав закономірності й особливості розвитку історичної топографії міста у середньовіччі та нові часи, роль економічних, демографічних, правових, адміністративних, військових, містобудівних та інших чинників, під впливом яких, по суті, і формувалася соціальна структура та «націєтопографія» Кам'янця.

Микола Борисович показав, що місто в XV–XVIII ст. у територіальному відношенні складалося з декількох соціально-топографічних частин: Старого міста, Старого і Нового замків та передмість, які розташовувалися навколо нього з усіх сторін. Він спромігся обґрунтувати важливу ідею, що історичній топографії Кам'янця був притаманним поліцентризм. Найважливішим осередком виступало Старе місто зі своїми органами самоврядування та головними центрами – майданами-ринками (Українським (до 1670 р.), Польським і Вірменським) з ратушами. Другим центром слугував Старий замок, звідкіля здійснювалося управління кам'янецьким староством.

Автор довів, що процес формування соціально-топографічної структури Кам'янця-Подільського ґрунтувався як на основі місцевих, так і під впливом західноєвропейських містобудівних норм. Саме вони зумовили чітку локалізацію міста на півострові, розпланування його ринків, кварталів, окремих дільниць і вулиць, розташування культових, адміністративних, оборонних, житлових та інших споруд і передмість, піднімаючи його до рангу великих східноєвропейських міст з класичними містобудівними традиціями. До речі, останні вчений аргументовано зумів простежити на прикладі Українсько-Польського ринку. Він погодився з думкою Ю. Нельговського про час зведення Польського ринку (XV ст.) та місце його розташування – в центральних дільницях півострова.

Слушно зауважував, що в організації і планувальних особливостях Польського ринку та кварталів його громади відбулися містобудівні норми західноєвропейських міст XII–XIII ст., які еволюціонували у Кам'янці протягом XV–XVIII ст. Соціальні умови життя мешканців міста наповнювали його топографічні структури й новим часовим змістом. На основі джерельної бази та історіографічних студій дослідник відтворив й історико-топографічну еволюцію Вірменського ринку XIV–XV ст. з його кварталами та з'ясував їх містобудівні норми.

Привернула увагу М.Б. Петрова й проблема третьої складової міста – історичної топографії кам'янецьких передмість. На основі аналізу різноманітної джерельної бази автор дійшов висновку, що без таких соціально-топографічних утворень як Долина (каньйон р. Смотрич), Руські і Польські фільварки, Біланівка, Зінківці, Підзамче, Татариска, Карвасари та Хутори міських патрициїв не доцільно вести й мови про Кам'янець, як завершений економічно-соціальний організм. Чи не вперше в історіографії висловив думку, що наприкінці XVII–XVIII ст. міське життя вийшло за межі його укріплень. А відтак ґрунтовно розглянув історико-топографічну еволюцію кожного із передмість.

Своєрідним творчим підсумком комплексного вивчення історичної топографії міста стала поява у 2002 р. ґрунтового монографічного дослідження «Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. Історіографія. Джерела» (21,15 др. арк.), в якому автор на основі вивчення величезного масиву джерел та історичних праць з'ясував загальні закономірності й особливості еволюції територіальної історії міста, його роль у системі міст України, Східної та Центральної Європи. Велику увагу присвятив висвітленню історіографії та джерельної бази вивчення даної проблеми. Воно відразу ж отримало позитивні відгуки від науковців. Зокрема, на переконання П.Михайлини, книга «Відповідає духові часу і сучасному рівню знань», а Ю. Зінько і С. Калитко зауважили, що «монографія є помітним явищем в українській історіографії. Вона відзначається ґрунтовністю, доказовістю висунутих тверджень, слугує базою для подальших досліджень».

Упродовж 2003–2008 рр. учений продовжував активно досліджувати Кам'янець часів середньовіччя та ранньої модерної доби. Особливу увагу він звернув на з'ясування складних демографічних процесів, які відбувалися у ньому, етнічної структури його мешканців й історії громад (руської, вірменської та польської), їхнього самоврядування на засадах магдебурзьких норм, особливостей внутрішньої і зовнішньої торгівлі, розвитку ремесел та промислів, сільськогосподарських занять жителів міста, передмість, замку та старостинських сіл. Торкнувся також з'ясування польської історіографії історії Кам'янця XV–XVIII ст., стану джерельної бази дослідження цієї проблеми, соціально-топографічного розвитку міста, історико-архітектурних пам'яток та інших напрямів еволюції міста, що функціонувало у системі норм магдебурзького права на українському тлі та у правовому полі Польщі й Османської імперії.

Вельми значимим є творчий доробок Миколи Борисовича у вивченні історії міст і містечок Поділля та Волині. Насамперед це стосується Буші, Зінькова, Проскурова (нині Хмельницький), Городка, Смотрича, Летичева, Ізяслава, Полонного, Могилів-Подільського, Сатанова та ряду інших. Він намагався з'ясувати правовий і соціальний статуси поселень, їх історико-топографічну еволюцію, особливості економічного, демографічного, політичного, культурного й оборонного розвитку тощо. Наприклад, досліджуючи Смотрич на основі писемних джерел, з'ясував, що першопочатки поселення та його функції, як столиці Подільського князівства, припадають на 60 – початок 70-х рр. XIV ст. Встановив, що саме у цей же час сформувалася і специфіка міських укріплень, особливості соціально-економічного та культурного розвитку, що мали продовження у XV–XVI ст.

Перспективним для подальшої наукової розробки виявилися його припущення про час виникнення Хмельницького. Саме він, висловив думку, що появу поселення доречно пов'язувати не з 1493 р., як це було прийнято в історіографії, а з більш раннього порою. Опираючись на дослідження М. Грушевського, зауважував, що останній найдавнішу писемну згадку про місто пов'язував з 1464 р. Врешті-решт прийшов до висновку, що власне йдеться про цей же Пłosкирів у 1461 р., коли польський король Казимир IV записав 50 гривень Миколайові Свірчу з Бедриховець на с. Пłosкирів. Як згодом уточнив В. Михайловський, перша згадка про дане поселення припадає на 1431 р.

Значну увагу М. Петров приділив аналізу наукової спадщини у царині подільських і волинських старожитностей таких істориків як В. Антонович, М. Грушевський, О. Яблоновський, П. Клименко, В. Геринович, І. Винокур та інших авторів. Зокрема, глибоко досадив археографічний доробок В. Антоновича з історії Поділля і Кам'янця XV–XVIII ст.: віднайдені ним статути ремісничих цехів, джерела про соціально-економічне та культурне життя міських громад, діяльність міських та гродських урядів, етнічні громади, оборонні укріплення, містобудівні норми і т.п. Слушно зауважував, що саме В. Антонович започаткував об'єктивне вивчення специфіки функціонування магдебурзького права у подільських містах, зокрема встановив, що першим це право отримав Кам'янець (1374 р.), а в наступні десятиліття за його нормами створювали управління Хмільник, Червоноград і Смотрич (1448 р.), Зіньків (1458 р.), Брацлав (1564 р.), Вінниця (1630 р.) і т.д. Він же опублікував копію грамоти про надання магдебурзького права Смотричу, а також підтвердження його чинності польським королем Станіславом Августом у 1792 р. М.Б. Петров довів слушність думки В. Антоновича про те, що жодне подільське місто у XIV–XVIII ст. не користувалося всією повнотою норм магдебурзького права як у судовій, так і у адміністративній сферах. Також встановив, що саме видатний історик віднайшов і вперше опублікував опис Кам'янця 1700 р., опис Вінницького замку 1552 р., акти про розмежування Подільського, Брацлавського і Київського

воеводств 1570 р., Кам'янецького і Лeticівського повітів на початку XVII ст. та ін. З перелічених джерел особливо цінним слугує опис Кам'янця 1700 р. Він виявився одним із найдавніших джерел такого виду, що сприяє вивченню столиці Поділля в історико-топографічному й містобудівному аспектах. Зокрема, допомагає відтворити історико-планувальну структуру міста, систему забудови його майданів і вулиць з тодішніми назвами, особливості архітектурних, культових і господарських споруд, міських укріплень, різноманітних типів житлових і адміністративних будівель, їхні загальні характеристики тощо.

Не можна не погодитися з думкою Миколи Борисовича щодо особливо важливого значення у вивченні кам'янецького ремесла XVI–XVIII ст. творчого доробку П. Клименка, котрий віднайшов безцінні джерела (які частково опублікував), на основі яких написав низку досліджень. Вони засвідчили високий рівень ремісничого виробництва у Кам'янці у періоди пізнього середньовіччя та нового часу. Історик правомірно погоджувався з думкою М. Ковальського про те, що здійснена П. Клименком публікація цехової книги бондарів, стельмахів, колодців, столярів м. Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр. набрала особливо важливого значення в якості безцінного джерела з історії цехового виробництва України загалом.

Чимало уваги вчений приділив висвітленню наукової спадщини Ю. Сіцінського, В. Січинського, Я. Дашкевича та інших відомих українських істориків, котрі досліджували кам'янецькі старожитності. Звертаючись до особистості Ю. Сіцінського, він зазначав, що з Кам'янцем-Подільським пов'язана більш як 30-річна його наукова, музейна та життєва діяльність. Тому не випадково історія міста над Смотричем стала однією з головних сюжетних ліній творчого пошуку дослідника. Ю. Сіцінський вивчав початкові етапи функціонування Кам'янця, особливості його економічного, соціального, етнічного й демографічного розвитку у XIV–XIX ст., питання оборонних укріплень, містобудівні норми, історичну топографію, проблеми культури, монументальної та культової архітектури, історію релігійного життя тощо. Як встановив М.Б. Петров, більшість його праць з історії міста не втратили свого наукового значення і сьогодні. Тому і нині вони вимагають більш скрупульозного вивчення та популяризації у майбутньому.

Особливе місце у когорті дослідників Кам'янця XV–XVIII ст., як стверджував М. Петров, посідав видатний український історик Я.Р. Дашкевич. Історії міста він присвятив понад півсотні праць, написані на багатій археографічній базі. Вчений вивчав різні аспекти таких проблем як: час започаткування міста та його археографічну спадщину XIV–XVIII ст., роль Кам'янця у внутрішній і зовнішній торгівлі України, соціальна і «націєтопографія», історія вірменської громади та інші. Як слушно зауважив автор, на жаль, багатогранна творчість Я. Дашкевича не знайшла належного висвітлення в історіографії, хоча окремі її аспекти неодноразово привертали до себе увагу істориків.

М.Б. Петров не залишив осторонь своїх наукових інтересів й історії с. Сирватинців, де народився і виріс. На основі археологічних матеріалів та писемних джерел встановив, що село відноситься до числа найдавніших поселень України, територія заселення якого розпочалося у неолітичну добу. В його межах відкрито великі поселення трипільської культури та доби бронзи, декілька селищ і 7 курганів скіфського часу, залишки поселень черняхівської культури II–V та VI–VII ст., городище часів Галицько-Волинської держави XII–XIII ст. Разом з тим автор підкреслював, що на сьогодні поки що не вдалося віднайти найдавнішої писемної згадки про село. 1493 р., під яким зафіксовані Сирватинці у реєстрі димів Подільського воєводства, дав підстави автору стверджувати, що в той час воно вже функціонувало і підпорядковувалося власнику Новодвору (з XVI ст. Городок Бедрихів) – Миколаї Бедриху. Зясував Микола Борисович й основні події історії рідного села у XV – першій чверті XIX ст.

З листопада 2004 по листопад 2007 рр. М.Петров навчався в докторантурі при кафедрі історії України Кам'янець-Подільського університету (науковий консультант – проф. В. Степанков). Темою дослідження було обрано наступну: «Кам'янець-Подільський XV–XVIII ст.: проблеми демографічного, етнічного, соціально-економічного й історико-топографічного розвитку». Дякуючи його копійткій і самовідданій праці, розробка чорнового варіанту дисертації завершилася весною 2008 р. Водночас на її основі Микола Борисович готував фундаментальне монографічне дослідження (38 др. арк.), довершене у чорновому варіанті влітку 2008 р. Розпочалася робота над удосконаленням його структури та змісту розділів (усього шість). Однак, у першій декаді липня стан його здоров'я різко погіршився. Попри страхотливу недугу, він продовжував працювати над текстом майбутньої книги до останнього подиху. Ранком 2 жовтня 2008 р. смерть обірвала нитку життя талановитого вченого, надзвичайно щиросердечної, скромної і доброї людини.

М.Б. Петров був активним учасником і організатором історико-краєзнавчого руху у Поділлі й в Україні (з кінця 80-х рр. XX ст.). Виступав одним із співорганізаторів IX–XII Подільських історико-краєзнавчих конференцій (1995, 2000, 2004, 2007 рр.); конференцій, присвячених науковій спадщині Ю. Січинського («Юхим Січинський в історії та культурі Поділля», 2002) та В. Січинського («Володимир Січинський – історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України і української діаспори», 5-6.07.2005 р.); історії Кам'янця-Подільського («Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність», 2003, 2004, 2005, 2006 рр.). Чимало зусиль вчений докладав й для проведення у Кам'янці-Подільському Міжнародних конференцій та конгресів з історії України («Українська історіографія на рубежі століть», 26-26 жовтня 2001 р.; II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», 17-18 вересня 2003 р.); «Украина и Великое княжество Литовское в XIV–XVIII вв.: политические, экономические,

межнациональные и социокультурные отношения в общеевропейском измерении» (27-29.09.2007 р.); «Влада і престиж в уявленнях і повсякденних практиках у середньовічній і ранньомодерній Європі» (9-10.10.2007 р.), та ін.

Микола Борисович був членом редколегій різних видань, зокрема таких як «Репресоване краєзнавство», 1991; «Городоччина: минуле й сучасність у контексті історії Поділля», 1994; «Кам'яниччина в контексті історії Поділля (у 2-х т.), 1997; «Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць» (у 10-ти т., 1998-2007 рр.); «Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки» (Т.1-18, 1995-2008 рр.) та ряду інших.

Він прекрасно читав лекційні курси «Історії України» на 1-ому курсі історичного факультету (з найдавніших часів до Люблінської унії) та «Історії Поділля» (з найдавніших часів до початку ХХ ст.), зачаровуючи студентів, сіючи у їхніх серцях зерна доброти, щирості, справедливості, людяності, любові до Батьківщини. Розробив курси лекцій з названих дисциплін, підготував методичні поради на допомогу студентам. Успішно керував написанням бакалаврських, курсових, дипломних і магістерських робіт, кандидатських дисертацій, виступав їхнім рецензентом, писав відгуки на автореферати дисертацій і т.д.

За наукові і навчальні досягнення його було нагороджено нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (1998 р.), Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України (2002 р.), Грамотою Хмельницької обласної державної адміністрації (2003 р.), Грамотою Хмельницької обласної ради (2007 р.), Почесною відзнакою Кам'янець-Подільського державного університету (2007 р.), Знаком Міністерства освіти і науки «Петро Могила» за розвиток вищої освіти (2008 р.).

Працюючи на історичному факультеті Кам'янець-Подільського національного університету понад 30 років, Микола Борисович був завжди активним учасником і творцем його багатогранного життя, об'єктивно оцінював внесок кожного із викладачів та співробітників у функціонування історичного факультету, підготовку висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів для української освіти та науки. Наукова та навчально-педагогічна діяльність талановитого вченого знайшли висвітлення на сторінках різних наукових та науково-популярних видань. А його світла постать назавжди вкарбувалася в душі його рідних, колег і студентів.

*The paper explores the milestones of life and scientific creativity
M.B. Petrov.*

Key words: *M.B. Petrov, history, historiography, source, scientist, Kamenetz.*

Отримано: 17.09.2012